

Onverwerkt verleden

LUC HUYSE
STEVEN DHONDT

ONVERWERKT VERLEDEN

EEN UPDATE NA DERTIG JAAR

UITGEVERIJ KRITAK

DETTIG JAAR LATER

‘Aan een oorlog en zijn nasleep komt nooit echt een einde.’ Dat zei, in 1991, het woord vooraf van *Onverwerkt verleden*. Drie decennia later is deze zin nauwelijks iets van zijn werkelijkheidswaarde verloren. De Eerste Wereldoorlog is recent vier jaar lang herdacht en herbeleefd, alsof het allemaal eergisteren was gebeurd. In 2020 is het einde van de tweede wereldbrand aan de beurt, precies 75 jaar nadat hij was afgelopen. Die oorlog staat ook voor de collaboratie van tienduizenden Belgen. En de prijs die zij daarvoor betaald hebben. In al die jaren is die opgelegde boetedoening nooit helemaal uit het geheugen van ons land verdwenen. Eerst is een halve eeuw lang het beeld van de repressie uitvergroot, gevoed en gekoesterd door enkele honderden, meestal bekende, ex-collaborateurs en hun politieke en culturele medestanders. Zij zijn het die van daders slachtoffers hebben gemaakt. De auteurs van *Onverwerkt verleden* hebben met de inzet van vele documentaire bronnen en van voor het eerst ontgonnen cijfermateriaal die voorstelling van zaken stevig aangetast.

Het boek is destijds niet onopgemerkt gebleven. Voor een aantal mensen, hoofdzakelijk komend uit Vlaams-nationale hoek, was de publicatie niet meer dan een harteloze opsomming van kille cijfers. Voor het geleden leed van vele ex-collaborateurs, zegden zij, was aandacht noch begrip. Tegelijkertijd bleek hoe groot de honger was, zeker bij vele kinderen van de collaboratie, naar een andere, een mytheloze beeldvorming. Op korte tijd zijn twee herdrukken van het boek verschenen.

We zijn dertig jaar later. Weer valt op dat niet wijkt wat voorbij lijkt. Een televisiereeks en een stel boeken tonen dat de vraag naar zicht op en inzicht in de collaboratie en haar bestraffing aanzienlijk blijft. Daarom krijgt *Onverwerkt verleden* via deze heruitgave een tweede leven.

Ondertussen is het wetenschappelijk onderzoek over wat het boek in beeld bracht in een stroomversnelling gekomen. Meer nog dan het groeiend aantal publicaties is er de ononderbroken verkenning van wat voorheen hardnekkige blinde vlekken waren. Daarover gaat *Omzien in verwondering*, een bundeling van vier nieuwe hoofdstukken. Dit ‘boek in het boek’ vertelt de verhalen die dertig jaar geleden niet of nauwelijks te vertellen waren.

‘België is ziek van zijn jaren veertig.’ Zo luidt de allereerste zin van *Onverwerkt verleden*. Wat in *Omzien in verwondering* staat weerlegt dat niet. Oude en nieuwe trauma’s, zo staat te lezen, doen hun werk. Zij zorgen blijvend voor een onverwerkt en onvermoed verleden. Niet iedereen wil daaraan herinnerd worden. Zij vinden dat het beter is het verleden op afstand te houden om er niet aan onderdoor te gaan. In zijn 4 mei-lezing, naar aanleiding van de herdenking in Nederland van 75 jaar vrede, antwoordt Arnon Grunberg: ‘Zeker, maar als we helemaal niet ziek worden van 20ste eeuw, vrees ik dat er niets herdacht is en al helemaal niets begrepen’ (*De Standaard*, 9 mei 2020). Zo is het.

LUC HUYSE
STEVEN DHONDT

MET PAUL DEPUYDT, KRIS HOFACK
EN INGRID VANHOREN

ONVERWERKT VERLEDEN

COLLABORATIE
EN
REPRESSIE
IN BELGIË
1942–1952

Verbeterde editie

INHOUD

WOORD VOORAF	15
PROLOOG	
De literatuur over de repressie	19
DEEL 1	
REPRESSIE IN ZESVOUD	23
HOOFDSTUK 1	
De overheidsrepressie	27
1. De berechting door de militaire rechtbanken	27
<i>De krijgsauditoraten</i>	29
De krijgsraden	30
Een cascade van sancties	30
2. De burgerlijke zuivering	32
3. De grote schoonmaak van politiek en ambtenarij	37
<i>Politieke epuratie in provincies en gemeenten</i>	38
<i>De zuivering van de ambtenarij</i>	39
4. Het bewijs van burgertrouw	42
HOOFDSTUK 2	
De volksrepressie	47
1. Zwarte september 1944	48
2. Een voorzichtige balans	50

HOOFDSTUK 3	
De zuivering in eigen huis	53
1. Epuritis?	53
2. Raakpunten met de overheidsrepressie	54
3. En het bedrijfsleven?	56
DEEL 2	
POLITIEKE GESCHIEDENIS VAN DE REPRESSIE.	
DECEMBER 1942 – DECEMBER 1952	59
HOOFDSTUK 1	
Het voorspel: De Belgische regering te Londen	63
1. 17 december 1942	64
2. 26 mei 1944	71
HOOFDSTUK 2	
De repressie en de politieke agenda	77
1. De repressie: een tweederangsprobleem?	78
<i>De regeringen en de politieke agenda</i>	78
<i>Van kamerleden en senatoren</i>	81
<i>Interpellaties als hefboom</i>	83
2. Territoriumtwisten	88
<i>Lekenrechters?</i>	88
<i>Rechters versus ministers</i>	91
HOOFDSTUK 3	
Wat was de vrede mooi toen het nog oorlog was (september 1944 – augustus 1945)	95
1. Chaos, verwarring en improvisatie	96
<i>Zeventigduizend geïnterneerden</i>	96
<i>Wantoestanden</i>	97
<i>Improvisatie</i>	101
<i>‘Bref, on est parti de rien’</i>	105
<i>Op zoek naar een bemanning</i>	107
<i>Een sisyphusarbeid</i>	112
<i>Over de capaciteit van de krijgsraden</i>	114
<i>Een woekering van sancties</i>	118
2. Wankele consensus	119
<i>Eenstemmigheid?</i>	119
<i>Toch vele meningsverschillen</i>	122
<i>De kloof tussen woord en daad</i>	123

HOOFDSTUK 4	
De repressie op (augustus 1945 – februari 1947)	127
1. Snel, streng en krachtdadig	127
<i>Berechten tegen een hoger ritme</i>	128
<i>Overspannen verwachtingen</i>	131
<i>Opnieuw foutieve beslissingen</i>	133
<i>Overvolle gevangenissen</i>	134
<i>‘Schuldboeting door arbeid’</i>	136
<i>‘Sauver ce qui peut être sauvé’</i>	140
<i>De grote illusie</i>	143
2. Polarisatie	146
<i>Katholiek protest tegen de epuratielwet</i>	147
<i>De repressie in de greep van de partijpolitiek</i>	150
HOOFDSTUK 5	
Op zoek naar redelijkheid (maart 1947 – december 1952)	153
1. Herstellen wat verkeerd was gegaan	154
<i>De regering-spraak: opportunisme en realisme</i>	154
<i>De vervroegde vrijlating</i>	160
<i>Het correctiebeleid onder de homogene cvp-regeringen</i>	168
2. Van consensus naar confrontatie	174
DEEL 3	177
DE COLLABORATIE VOOR DE RECHTER: EEN CLOSE-UP	177
HOOFDSTUK 1	
De bronnen van het onderzoek	179
HOOFDSTUK 2	
Het verloop van de repressie	183
1. De militaire rechtbanken	183
<i>Vonnissen in drie bedrijven</i>	184
<i>Drie soorten vonnissen</i>	185
<i>Het procesgedrag</i>	187
2. De burgerlijke epuratie	190
HOOFDSTUK 3	
De veroordeelden	193

HOOFDSTUK 4	197
<i>Types van collaboratie</i>	197
1. Politieke collaboratie	197
<i>De politieke collaboratie voor de strafrechter</i>	201
<i>De weg van de burgerlijke epuratie</i>	207
2. De verklikkers	207
3. Militaire collaboratie	211
<i>De militaire collaboratie voor de strafrechter</i>	214
<i>Wapendragers in de burgerlijke epuratie</i>	224
4. Economische collaboratie	225
<i>Verwarring</i>	225
<i>Begrip voor het bedrijfsleven</i>	228
<i>Een speciale belasting op de oorlogswinsten</i>	234
<i>De blinde vlek blijft</i>	236
5. Collaboratie in het meervoud	237
<i>Wapendracht en politiek in combinatie</i>	237
<i>Politieke collaboratie onder verzwarende omstandigheden</i>	239
<i>Wapendracht in verzwarende omstandigheden</i>	242
<i>De donkere kern van de collaboratie</i>	242
HOOFDSTUK 5	
Variatie in de strafmaat	247
1. De tijd verzacht de zeden	248
2. De ene krijgsraad is de andere niet	256
DEEL 4	263
DE REPRESSIE EN DE RECONQUISTA VAN DE POLITIEKE RUIMTE	263
HOOFDSTUK 1	267
Het gezag hersteld	267
1. Van de nieuwe naar de oude orde	269
2. De herovering van de publieke opinie	272
HOOFDSTUK 2	275
Links tegen rechts?	275
1. De repressie als wapen	276
2. De repressie, een strijd tussen links en rechts?	278

EPILOOG	281
Onverwerkt verleden	281
1. Waarin politici en magistraten faalden	282
2. Een zware erfenis	284
3. Amnestie?	286
4. Uitwissing van veroordelingen als alternatief	289

WOORD VOORAF

België is ziek van zijn jaren veertig. Het lijdt aan een neurose die door de collaboratie en de bestraffing daarvan is verwekt. De symptomen zijn talrijk: het onvermogen van de politici om tot een sereen debat te komen, verkrampte reacties op een tv-serie over deze episode in het leven van het land, kritiekloze geschriften over de voormannen van de collaboratie. Sommigen verwachten de genezing door middel van een actieve interventie in het geheugen van de Belgische gemeenschap. Hun voorschrift is amnestie: vergeven én vergeten. Zij hebben ongelijk. Frankrijk en Nederland tonen waarom zij zich vergissen. In beide buurlanden is al in het begin van de jaren vijftig amnestie verleend. Maar de Fransen en de Nederlanders hebben evenmin als de Belgen de collaborateurs en hun berechting verteerd. Geregeld laait de koorts weer op. Soms is de schuldige een film, zoals *Mon ami le traître* van J. Giovanni (1988) of *Uranus* van C. Bern (1990) in Frankrijk. Soms is het een boek, zoals *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie* van A. Venema (1988-1990) in Nederland. Amnestie is in deze landen niet veel meer geweest dan wat een Frans historicus, Henri Rousso, een ‘oubli juridique’ noemt, een juridische ingreep die geen verankering vond in de geesten.

Verwonderlijk is dat niet: aan een oorlog en zijn nasleep komt nooit echt een einde. Elke oorlog is altijd in een of andere zin onvoltooid verleden, ook al omdat hij in talloze bladzijden roman, gedicht, pamflet en wetenschap in leven wordt gehouden. Ook de collaboratie en de repressie zijn geen dode materie. De pijnlijke confrontatie—voor en na de bevrijding—met de binnenlandse vrienden van de bezetter heeft zeer velen aan het schrijven gezet. Dikwijls is elk papieren spoor daarvan zo goed als verdwenen. Dat is bijvoorbeeld het geval voor de verweerschriften waarmee duizenden zich na de oorlog tegen verdachtmakingen hebben verdedigd. Anderen zijn met hun relaas

wél op het publieke forum verschenen. Beklaagden, veroordeelden, advocaten, rechters, journalisten en politici hebben in dagboeken, procesverslagen, pamfletten en pleidooien hun visie op het gebeuren uiteengezet. Meestal zijn deze geschriften erg subjectief van inslag. Onze studie behoort tot een andere groep van publikaties. Zij is sociaal-wetenschappelijk van aard. Politieke passie is haar vreemd. Veeleer is zij de vrucht van nieuwsgierigheid: wat is er in de collaboratie en haar bestraffing verantwoordelijk voor de onrust die zij nu al een halve eeuw veroorzaken? Dat is de kernvraag. Het onderzoek is ook opgezet als een speurtocht naar de lotgevallen van het Belgisch gerecht. Hoe heeft de magistratuur gereageerd op een voor haar ongewone opdracht: de berechting, onder het argwanend oog van pers en publiek, van enkele honderdduizenden gezagsontrouwe burgers? Is zij er in geslaagd fundamentele beginselen, zoals bijvoorbeeld het recht op verdediging, ongeschonden te bewaren? Of heeft het werken onder extreme druk tot ontsporingen geleid? Een andere drijfveer was nieuwsgierigheid naar de rol die de repressie heeft gespeeld in de politieke en economische wederopbouw van het land. Zijn de industriëlen die met de Duitsers hebben samengewerkt gespaard gebleven omdat men ze na de oorlog nodig had? Was de berechting van de collaborateurs gericht op de definitieve uitschakeling van het Vlaams-nationalisme? Uit deze en nog vele andere vragen is dit boek geboren.

Over de repressie is ook hier het laatste woord niet gezegd. Hoe zou het kunnen? Slechts een fractie van wat er is gebeurd, ligt voor observatie ter beschikking. Veel is voor altijd verloren gegaan, vaak omdat men dat zo gewild heeft. Talrijke getuigen, collaborateurs én hun rechters, zijn gestorven. Zij hebben voor de onderzoeker zelden bruikbare sporen achtergelaten. Op de gerechtelijke dossiers rust een quasi-onwrikbaar embargo. Daarom zal elke studie van de repressie jarenlang nog van beperkte aard en betekenis zijn.

Wie in deze omstandigheden de berechting van de collaborateurs wil onderzoeken is verplicht een selectie te maken. In het verleden is de aandacht vaak gegaan naar de meer spectaculaire elementen in collaboratie en repressie: de secretarissen-generaal, de topfiguren van de Nieuwe-Ordebewegingen, de Duitsgezinde journalisten, de Oostfrontstrijders, de doodseskaders van Rex, VNV en De Vlag. Met die aanpak valt het echter niet op wat de quintessens van de repressie is geweest: de bestraffing van tienduizenden doodgewone Belgen. Wij hebben een andere keuze gemaakt. Met een computer-analyse van zowat vijfduizend uittreksels van vonnissen en arresten — een toevalssteekproef — is het voetvolk in beeld gebracht. In tweede orde zijn gegevens verzameld over de tegenspelers van de collaborateurs: de politici in het algemeen en de ministers van Justitie in het bijzonder, de krijgsgedagten en hun substituten, de vonnissende rechters, de mensen van het gevangeniswezen.

Een probleem apart was de afbakening van de periode waarover het boek zou gaan. Want waar zijn voor de repressie de grenzen in de tijd gelegen? De historische wortels reiken tot ver in het verleden. Belangrijke wetten over misdrijven tegen de uitwendige veiligheid van de staat dateren van voor de eerste wereldoorlog. Ook de ervaring met de collaborateurs van 1914-1918 is een factor van belang. In de jaren dertig was dan weer de visie op landverraad gepreciseerd. De geschiedenis van de repressie is vandaag bovendien zeker nog niet ten einde gelopen. Sommigen boeten nog steeds voor de fouten die hun na de oorlog zijn aangerekend. En er is de actualiteit van het amnestiedossier. De keuze voor december 1942 als beginpunt en voor december 1952 als eindpunt van het verhaal is daarom enigszins arbitrair. Toch zijn deze grenzen in de tijd niet lukraak gekozen: op 17 december 1942 heeft de Belgische regering in ballingschap een cruciale stap gezet in de opbouw van de repressiewetgeving, in de herfst van 1952 is de berechting van de collaborateurs een laatste maal de aanleiding geweest voor het aftreden van een minister van Justitie. Tussen beide data in heeft zich de kern van het drama afgespeeld.

Schrijven over collaboratie en repressie roept tal van terminologische problemen op. Er zijn juridische termen waarvan het gebruik in een sociaal-wetenschappelijke context nogal wat moeilijkheden oplevert. Niet iedereen die op grond van art. 113 (dat wapendracht tegen België strafbaar stelt) werd veroordeeld is in werkelijkheid een militaire collaborateur geweest. Op sommige landgenoten is art. 113 van het strafwetboek toegepast, hoewel zij nooit wapens of een uniform hebben gedragen. Dat is bijvoorbeeld zo voor de Belgische koks of poetsvrouwen in de kazernes van de bezetter of voor de Vlaamse verpleegsters in het Duitse Rode Kruis. Zo'n probleem rijst ook bij het bekijken van wie voor politieke collaboratie (art. 118bis SWB) is gestraft. Was het gedrag dat werd berecht gedragen door enig politiek motief? Was het lidmaatschap van een Duitsgezinde beweging wel altijd een politieke beslissing? Gemakshalve worden in dit boek de juridische kwalificaties overgenomen, ook al is er twijfel over hun maatschappelijke relevantie. In dezelfde lijn ligt het besluit om volop gebruik te maken van de politieke terminologie uit de onmiddellijke naoorlog. Er was toen sprake van 'incivisme', 'incivieken' en 'onvaderlands gedrag', 'onwaardige burgers'. Die roepnamen hebben een wat verouderde klank en, vooral, een emotionele geladenheid. Toch werd er voor gekozen om ze als volwaardige synoniemen voor 'collaborateurs' en 'collaboratie' over te nemen, maar ze wel zo veel als mogelijk van hun subjectieve lading te ontdoen. We hebben ook lang getwijfeld wat we met de citaten uit de politieke publikaties zouden doen. Uiteindelijk is de beslissing genomen om alle citaten in hun oorspronkelijke vorm weer te geven. Op die manier komt de sfeer van die tijd beter tot zijn recht.

Dat houdt in dat voor de Nederlandstalige teksten de oude spelling is behouden. Dat betekent ook dat voor in het Frans gestelde citaten geen vertaling is gebracht. De politieke discussies over collaboratie en repressie zijn immers hoofdzakelijk in het Frans gevoerd, ook door Vlaamse politici.

De opbouw van het boek nu. De proloog is bedoeld als een entree in de materie. Er wordt een rondgang gemaakt in de literatuur en ook de gangbare opvattingen over de berechting van de collaborateurs komen ter sprake. In *deel 1* is een korte beschrijving opgenomen van de verschillende gedaantes waarin de repressie zich heeft gemanifesteerd. Over de kern van de zaak — de rechtspraak in de militaire tribunalen en de burgerlijke epuratie — is deel 1 eerder zwijgzaam. Dat komt omdat beide verschijnselen in de rest van het boek de volle aandacht zullen krijgen. De delen 2 en 3 vormen de hoofdbrok. *Deel 2* is een reconstructie van de politieke, de ambtelijke en de gerechtelijke besluitvorming in verband met de repressie. Het beschrijft het voorspel te Londen waar Belgische ministers kreupele wetten maakten, de zwarte septembermaand van 1944, de interneringskampen, de wedloop van de krijgswaarden met de tijd, de geleidelijke terugkeer van het respect voor een behoorlijke rechtspraak, het zoeken naar een correctie — langs de weg van genademaatregelen en vervroegde vrijlating — van de begane fouten. *Deel 3* bevat de resultaten van onze kwantitatieve studie. Via een analyse van duizenden uittreksels van rechterlijke beslissingen wordt een beeld opgehangen van de straftoemeting, haar evolutie en de grote regionale verschillen die zij vertoont. *Deel 4* behandelt de plaats van de repressie in de heropbouw van de Belgische politiek. In een *epiloog* worden via een bespreking van het amnestiedossier verleden en heden met elkaar verbonden.

Onverwerkt verleden heeft als wetenschappelijke onderneming een lange voorgeschiedenis. Delen van het materiaal zijn al op het einde van de jaren zeventig bijeengebracht. Een krediet van het Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek liet ons vanaf 1987 toe de inzet van mensen en middelen aanzienlijk te verhogen. Ook de Onderzoeksraad van de KU Leuven en Vlaamse Leergangen hebben het project financieel ondersteund. Wij zijn hen allen daarvoor dankbaar.

Dit boek is geen eenmanswerk. Het is het produkt van een equipe. Steven Dhondt was verantwoordelijk voor de analyse van de ruim vijfduizend uittreksels van vonnissen en arresten. Hij zorgde ook voor de continuïteit in het onderzoek. Paul Depuydt zette ons met zijn eindverhandeling op het spoor van deze uittreksels en loodste ons door het mijnenveld dat de repressie in haar juridische dimensie ongetwijfeld is. Hij is tevens de auteur van de tekst over de economische collaboratie en haar berechting. Ingrid Vanhoren en Kris Hoflack hebben bijstand verleend toen het onderzoek in de fase van rapportering was gekomen. De tekst van het boek is van de hand van Luc Huyse, bij wie ook de leiding van het project berustte.

PROLOOG

De literatuur over de repressie

De literatuur over de repressie is getekend door ambiguïteit: zij is omvangrijk maar informatief van beperkte waarde. In vele van deze geschriften zijn werkelijkheid en verbeelding immers moeilijk te scheiden. Dat is goed te begrijpen. De auteurs ervan waren meestal nauw bij het gebeuren betrokken, als participanten of als hevig bewogen toeschouwers.¹ Een door subjectiviteit doordrongen inhoud is niet het enige tekort in deze publikaties. Zij zijn ook repetitief. De literatuur is als het ware in cascadevorm opgebouwd: materiële gegevens én inhoudelijke beschouwingen gaan van auteur op auteur over. Daarbij duiken twee, drie geschriften als vaste leveranciers van informatie op. Men kan ze moederteksten noemen. Aan Vlaamse zijde is dat een brochure uit 1945, van de hand van een geroyeerd magistraat, en een in 1967 in het *Rechtskundig Weekblad* opgenomen rede van een advocaat.² Die merkwaardige opbouw van de literatuur laat zich ook zien in de herkomst van de populairste citaten. Zij duiken op in een van de moederteksten en komen dan jarenlang als een refrein terug.³ Kortom, wat via deze literatuur

1. In deze categorie telden wij zo'n honderd boeken en brochures. Enkele voorbeelden: T. Brouns (1967), L.H. Cotvooghel (1974), M. Grammens (1985), J. Jorssen (1987), Judices (1945), Katholiek Verweer (1945a en 1945b), L. de Lentdecker (1950), Nemrod (1967), L. van Roy (1987), P. Struye (1949), L. Swerts (1968), W. Vanherp (1983), J. Vinks (1980).

2. Judices (1945) en J. Lenaerts (1967).

3. Soms is zo'n citaat uit zijn verband gerukt of is het zelfs deels verzonnen. Een eerste illustratie is een stukje uit de Antwerpse krant *Le Matin* van 4 november 1944: 'Puisqu'on est occupé au nettoyage, qu'on le fasse complètement et radicalement, une fois pour toutes ... Il faut détruire tout ce qui est directement ou indirectement d'inspiration nationale flamande.' Het is een krasse tekst en hij is dan ook tientallen malen geciteerd. Maar wat blijkt? Een analyse voor de periode september 1944-juli 1945 van alle in Antwerpen verschijnende kranten heeft uitgewezen dat *Le Matin* in de repressie over het algemeen een gematigd standpunt innam (C. Knabe, 1984). Een tweede favoriet citaat is een uitspraak van de PSC'er Pholien, die in 1950 premier is geworden. Hij zou over de re-

in het collectief geheugen werd opgeslagen kan niet anders dan van gering belang zijn.

Van de zijde van de overheid is elke aanzet tot informatiegaring uitgebleven. Op geen enkel moment is een ernstige poging ondernomen om het verhaal van de berechting van de collaborateurs in officiële cijfers vast te leggen. Er is één uitzondering: het verslag van een werkgroep van de Vlaamse Raad over de sociale en menselijke gevolgen van repressie en epuratie.⁴ Maar herhaaldelijk staat in dit document te lezen dat, bij gebrek aan betrouwbare gegevens, met gissingen is gewerkt. Ook het zwijgen van de mensen die in de onmiddellijke naoorlog verantwoordelijkheid hebben gedragen is opvallend. Gepubliceerde memoires of (auto)biografische werken, dagboeken of archieven van sleutelfiguren uit die periode bevatten weinig of geen informatie.⁵ Het lijkt wel of in de memorie van deze generatie geen plaats is voor wat toen is gebeurd.

Al jaren is het in dit land niet mogelijk om over de repressie een maatschappelijk debat te voeren waarin niet emoties maar zakelijke argumenten de toon zetten. Dat is niet altijd zo geweest. De eerste jaren na de bevrijding — en dat zal velen verrassen — werd er in rustige termen gedebatteerd over de berechting van de collaborateurs. Twee zaken vallen daarbij op. De kritische beschouwingen kwamen hoofdzakelijk van juristen en zij waren het werk van Franstaligen. Tussen eind 1944 en 1950 zijn in het *Journal des Tribunaux* een veertigtal bijdragen verschenen waarin de gang van de repressie beoordeeld, vaak veroordeeld werd. De klachten gingen hoofdzakelijk over de nadelen van de militaire strafprocedure, over het beknotten van het recht op verdediging, over de wantoestanden in de kampen en gevangenissen en over de houding van de regering in de zaak van de economische collaboratie. Die protesten zijn ook te vinden in een rapport dat op 15 december 1945 in de algemene raad van de Federatie van Belgische Advocaten besproken werd en in het voorwoord van een in begin 1946 gepubliceerd overzicht van de repressierechtspraak.⁶ Kritische bedenkingen van ethisch-politieke aard zijn

pressie gezegd hebben dat het 'une justice de rois nègres' is geweest. Dit is een belangrijk element geworden in menig Vlaams pleidooi voor amnestie. Niemand levert echter een exacte bronvermelding. Pholien zelf had het in een senaatsdebat, in december 1948, over de krijgsauditeurs en hun bevoegdheden 'que j'ai qualifiés, certain jour, de pouvoir de rois nègres'. Dat is heel wat anders.

4. Verslag Vlaamse Raad, doc. 290.1, 1984.

5. Voorbeelden zijn de memoires van J. Blume (1985), H. Fayat (1983), C. Gutt (1971), P. Kronacker (1973), J. van Offelen (1987), P.H. Spaak (1969), P. Vermeylen (1984). In de dagboeken van F. van Cauwelaert (mededeling M. Gerard) of van G. Eyskens (mededeling J. Smits) blijft de repressie eveneens in de schaduw. Hetzelfde kan gezegd worden van de libri amicorum die aan politici of magistraten van die tijd zijn opgedragen. Voorbeelden zijn: W. Calewaert (1984), G. Eyskens (1975), W. Ganshof van der Meersch (1972), R. Houben (1980), J. van Houtte (1975), A. de Schrijver (1968) en A. Verbist (1949). Raadpleging van de archieven van A. van Acker, H. Rolin, A. de Schrijver, A. de Vleeschauer leverde evenmin veel bruikbare resultaten op.

6. P. Parent (1945) en T. Smolders (1946).